

YENİ OLUŞAN HİRİSTİYAN DİNLER TEOLOJİSİ*

Micheal L. FITZGERALD- Felix A. MACHADO

Çev: Doç. Dr. Ali İhsan YİTİK

The Second Vatican Council, particularly through its document *Nostra Aetate*, encouraged Christians to engage in dialogue with other religious traditions and to foster positive relations with their respective followers. The practice of this dialogue during the subsequent years has given rise to many challenges and questions, particularly for Christian theology. The Church however, through her ongoing teaching, has maintained the unequivocal position adopted by Vatican II: the need to affirm Christian identity while at the same time remaining open for a wide range of relations, including those with people of other religions. The almost inevitable tension between these two dimensions of the mission of the Church has underlined the need not only for a sound theology of religions, but also to take the religious pluralistic context into account in the theological reflection as a whole.

Anahtar Kelimeler: Kilise, Diyalog, Dinlerarası İlişkiler, Vatikan

Giriş

İkinci Vatikan Konseyi, bilhassa *Nostra Aetate* belgesiyle, Hıristiyanlara diğer dinî geleneklerle diyaloga girmeyi ve onların mensuplarıyla olumlu ilişkiler kurmayı teşvik etmiştir. Geçen yıllar içerisinde konuyla ilgili uygulamalar, özellikle Hıristiyan teolojisi açısından birçok eleştiri ve problemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak bütün bunlara rağmen Kilise, hem Hıristiyan kimliğini devam ettirme konusunda ısrarını devam ettirmiş hem de II. Vatikan toplantısında benimsediği diğer dinlere mensup insanlarla yakın ilişkiler kurmak gerektiğine dair kesin tutumunu sürdürmüştür. Kilise misyonunun bu iki boyutu arasındaki kaçınılmaz gerilim, sadece sağlam bir dinler teolojisi ihtiyacını değil, bunun yanı sıra her türlü teolojik düşünce sürecinde, dinsel bakımdan çoğulcu ortamın göz önüne alınması gerektiğinin de önemini belirtmiştir.

Nostra Aetate'nin Teolojik Uzantıları

Dinlerin Mesih gizemiyle, dolayısıyla Kilise ile nasıl bir ilişki kurabildikleri meselesi, II.Vatikan Konseyi ve Nostra Aetate'nin ilân edildiği 28 Ekim 1965 tarihi öncesinde de teologlar tarafından tartışılıyordu.

Konsül öncesindeki yaygın teolojik tartışmalarda, konuyla ilgili olarak şu dört eğilim göze çarpıyordu¹:

1) Diyalektik teoloji: Önemli temsilcisi Karl Barth olan bu anlayış, *din* ile *imani* birbirinden ayırır. Buna göre din, tamamen insan eseridir ve bundan dolayı dinin kurtuluş için hiçbir değeri yoktur. Çünkü insan oğlu, ilk günahattan ötürü özü itibariyle bozulmuştur. Kurtuluş ise, sadece İsa Mesih'te ortaya konan Tanrı'nın inayetiyle elde edilebilir.

2) Tamamlayıcı (Fulfilment) teoloji: Öncüsü Jean Daniélou olan ve meşhur temsilcileri arasında Henri de Lubac ve Hans Urs von Balthasar'ın yer aldığı bu teoloji akımı, dinlerin göreceli değerini ortaya çıkarır. Zira buna göre dinler, insan çabasının ürünleri olmasına rağmen, "Gerçeğin ışıklarıyla"

---

* Bu, Papalığın periyodik yayınları arasında yer alan *Pro Dialogo* 111 (2002/3), s.313-324 dergisinde yer alan "Emerging Christian Theology of Religion" başlıklı yazının çevirisidir.

Dinlerarası diyalog söz konusu edildiğinde, Müslümanların en sık sordukları sorulardan biri, "bunun, yeni bir misyonerlik yöntemi olup olmadığıdır." Aynı konuda, bilhassa diyalog karşıtı Hıristiyanların gündeme getirdikleri problem ise, "böyle bir anlayışın, Yeni Ahit'teki açık emirler (*Matta*, 28/19-20; *Markos*, 16/15; *Yuhanna*, 14/6 vb.) gereği ortaya çıkan evangelizasyon çalışmaları ve Kilise dışında kurtuluş yoktur, öğretisi ile uzlaşıp uzlaşmadığıdır." Şüphesiz bu sorular, bundan önce, pek çok makale ve kitabın konusunu oluşturmuş ve onlara, yazarların diyalog konusundaki tutumlarına bağlı olarak farklı cevaplar verilmiştir. Çevirisini sunduğumuz bu kısa yazı ise, bize Roma Katolik Kilisesinin bu gün konuya bakışını birinci elden öğrenme imkanı sunmaktadır. Çünkü yazarlardan Arkbishop M.L. Fitzgerald, halihazırda Papalık Dinlerarası İlişkiler Konseyi başkanıdır. Felix Anthony Machado da aynı Konseyde Afrika Masasında çalışan bir rahiptir. (Çevirenin notu)

¹ Bkz. Joseph Gelot, "Vers une theologie chretienne des religions non-chretiennes", *Islamochristiana* 2 (1976) s. 1-57.

aydınlanmış (illuminated) ve sonuçta birtakım değerleri de ihtiva eder duruma gelmiştir. İşte dinlerdeki bu değerler gelişimi, Hıristiyanlıkta kemâle ermiştir.

3) Genel kurtuluş tarihiyle özel kurtuluş tarihini birbirinden ayıran teoloji: Temsilcileri Karl Rahner ve Heinrich Schlette'dir. Buna göre, Tanrı kendisini mutlak ve kesin olarak İsa Mesih'te ifşa etmiştir. Böylece, sadece Hıristiyanlık mutlak din telakki edilebilir. Ancak her insan aşkın bir eğilimle, yani Tanrı'ya açık bir fitratta yaratılmıştır. Dinler, insanoğlunun genel kurtuluş tarihinde temel unsuru oluşturur; bundan dolayı da onların her biri ayrı ayrı kurtuluş vasıtaları olarak görülebilir.

4) Yves Congar ve Edward Schillebeeckx tarafından önerilen "sakramental eğilim": Bu anlayışa göre ise, ilahî planda mutlak birlik vardır. Tanrı, bizâtihi iletişim (self-communication) kurmuş ve bu sayede insanları kurtarmak için yaratmıştır. Bu karşılaşma, bizzat doğası gereği sakramentaldir (kutsaldır); en üstün ifadesini de mükemmel işaret ve temel sakrament olan İsa Mesih'te bulmuştur. Kilise, Mesih'teki Tanrı ile söz konusu olan bu kurtarıcı karşılaşmanın evrensel nitelikteki gizemli ifadesidir. Bu işaret mutlaka alınmalıdır; zira davete icabet şarttır. Üstelik hem işareti algılama hem de ona karşılık verme Tanrı'nın inâyetiyle gerçekleşecektir. Böylece dinler, bizatihî kendileri değil, taraftarlarının kişisel niteliklerinden ötürü kurtuluş aracı kabul edilebilir.

Böyle bir düşünce, öncüleri Jules Monchanin, Henri Le Saux, Thomas Merton, Louis Massignon ve Louis Gardet'nin gayretleri sayesinde, belirli oranda *Nostra Aetate*'nin yolunu hazırlamış olmasına rağmen, bu doküman yine de Kilise tarafından sürpriz olarak karşılanmıştır. Dikkat edilmelidir ki, *Nostra Aetate*, teolojik bir belge olmaktan ziyade pastoral (uygulamayla ilgili) bir belgedir. Onun teolojik temelleri Konsül'ün diğer dokümanlarında, özellikle (Kilisenin Temel İlkeleri) *Lumen Gentium* bölümünde bulunabilir. Ancak *Nostra Aetate*'ye son şekli verilinceye kadarki süreçte yaşanan tartışmalar, diğer dokümanların yanı sıra *Lumen Gentium* üzerine de etki yapmıştır. Örneğin, *Lumen Gentium*'a (LG)16.madde olarak, Kilise'nin diğer dinlerin mensuplarıyla ilişkisine dair bir paragraf eklenmiştir. Yine (Modern Dünyada Kilisenin Görevleri) *Gaudium et Spes*-22'de de Kutsal Ruh'un etkisi vasıtasıyla herkesin, Mesih'in Kurtarıcı Sırrı'nı (Paschal Mystery of Christ) paylaşmaya getirilebileceği ifade edilir. *Nostra Aetate*, dinsel özgürlüğü ilan eden (Dinsel Özgürlük Deklerasyonu) *Dignitatis Humanae* ile

birlikte okunmalıdır. Çünkü bu doküman, inanç ve vicdana saygıyı vurgular ve böylece dinler arası diyalog için sağlam bir temel sağlayabilir. Bu belgede aynı zamanda, hem gerçeği araştırma hem de Kilise'nin gerçeği tebliğ etme görevleri üzerinde de ısrarla durulur. Yani Kilise, Mesih tarafından kendine yüklenen vazifeyi diyalog adına terk edemez. Bu yüzden din ve vicdan özgürlüğüne dair dokümanda diyalog ile tebliğ arasında sürekli bir gerilim göze çarpar.

Uzlaşma sonucu (coincilar) hazırlanmış dokümanların doğru anlaşılabilmesi için, bu tarihten hemen sonra veya günümüzde Papalık tarafından yayınlamış konuyla ilgili kararların (pontifical magisterium) mutlaka dikkate alınması gerekir². Papa VI. Paul'un ilk Papalık mektubu (*Ecclesiam Suam*), dinlerarası diyaloga dair bir başlangıç noktası ve bir program olarak kabul edilebilir. VI. Paul onu, zaten Kilise'nin doğasında varolan, herkesle sürekli diyalogta olma hali şeklinde tanımlar. Dahası, diyalogu, Kilise'nin bir hayat tarzı (*modus vivendi*) olarak sunar. Böylelikle, belli bir diyalog türü hakkında değil, aksine, bir kurtuluş diyalogundan söz ettiği ortaya çıkar. Bundan dolayı diyalog, "fikri bir tartışmaya çağrı" değil, pek çok unsurdan oluşan bir gerçekliktir. Diyalog, insanî bir çabaya ihtiyaç duysa da son noktada ilâhî inisiyatife, yani Tanrı'nın beşeriyetle sürekli diyaloguna dayanır.

VI. Paul, 1974 yılındaki *İncili Yayma Üzerine Piskoposlar Toplantısı* (Synod of Bishops on Evangelization) sonrasında yayınladığı bildiriye, "tebliğ etme"nin ne anlama geldiğini somut biçimde tanımlar ve İncili yayma (evangelization) adına yapılan faaliyetlerin alanını genişletir. Ona göre İncili yayma faaliyeti, sadece insanları kilise cemaatine katılmaya davet etme şeklindeki İsa Mesih'in açıkça ilanı eylemiyle sınırlandırılmaz. Zira bu, pekalâ İncili yayma çabalarında son merhale olabilir. Fakat bu konuda, Kilise tarafından gerçekleştirilen hayır işleri (*diakonia*) gibi diğer unsurlar da nazara dikkate alınmalıdır. Yine "şahit" temasının da altı çizilmelidir. Ayrıca

---

² Pontifical Council for Interreligious Dialogue (Ed. Francesco Gioia), *Interreligious Dialogue*, The Official Teaching of the Catholic Church (1963-1995), Pauline Books and Media, Boston, U.S.A.

ilginçtir ki, bu dokümanda 53 defa “dinler”den söz edilmesine rağmen “diyalog” kavramı hiç kullanılmaz.

Papa II. John Paul’un ilk Papalık Mektubu *Redemptor Hominis*, dinlerin incelenmesiyle ilgili önemli konulara temas eder. Burada Papa, dinî çoğulculuğun günümüz dünyasının bir gerçeği olduğundan hareketle, Mesih gizeminin nasıl tarihinin merkezi olduğu, dolayısıyla onun insanlık ailesini birleştiren bir faktör kabul edilmesi gerektiğinin altını çizer. Mesih, İnkarnasyonu vasıtasıyla bütün insanları birleştirir; bu da Kefâret’in evrensel boyutu için bir temel oluşturur. Papa II. John Paul diğer bir mektubunda (*Dominium et Vivificantem*) ise, biraz sonra ele alacağımız bazı hassas konulara (pneumatological themes) temas eder. Bu mektup, Kutsal Ruh’un Kilise sınırlarının ötesinde de aktif olduğunu açık biçimde vurgular. Kutsal Ruhun etkileri, sadece bireylerin kalplerinde değil, dinî geleneklerde de fark edilebilir. 1986 yılında yapılan Asisi’deki *Barış için Dua ve Oruç Günü*’nden sonra Papa, gerçek duanın ancak Kutsal Ruh tarafından ilham edilebileceğini söylemiştir. Böyle kabuller, dinler arası diyalogların gerçekleşebilmesi için güçlü bir dinî temel sağlar. II. John Paul, **Kilise’nin misyonerlik görevi hakkındaki mektubunda da (*Redemptoris Missio*), dinlerarası diyalogun Kilisenin İncili yayma görevinin bir parçası olduğunu vurgular.** (*Redemptoris Missio*, John Paul II’s letter on missionary mandate of Church, emphasizes that interreligious dialogue is part of the evangelizing mission of the Church.) Böyle olduğu içindir ki o, yerine getiriliş şekli şartlara bağlı olsa bile, bütün Hıristiyanlar ve her Hıristiyan topluluk için bir görevdir. Farklı şekiller alan dinlerarası diyalog, kendi kuralları, gerekleri ve onuru olan bir faaliyettir. Diyalogun bir şekli de dinlerarası işbirliğidir. Diğer dinlerin mensuplarını insanlığın hayrı için işbirliğine çağırmak, Papa II. John Paul’un diyaloga yaklaşım konusundaki tekrar tekrar dile getirdiği bir husustur. *Sollicitudo rei socialis* ve *Dünya Barış Günü* veya benzeri günlerde yayınlanan sosyal hizmetlere dair diğer Papalık mesajları, diğer dinlerin halklarını, bilhassa dinî liderlerini, insanoğlunun menfaati için bir araya gelmeye ve beraberce çalışma sorumluluğunu kabul etmeye çağırır.

Bu arada, İsa’nın Doğumunun 2000. Yıldönümü Etkinlikleri çerçevesinde yayınlanan iki mektuptan da bahsetmek gerekir. *Tertio Millenio Adveniente* isimli ilk hazırlık mektubunda Papa II. John Paul, dinlerarası diyalogu, özellikle Yahudi ve Müslümanlarla diyalogu teşvik etmiş; fakat

uzlaştırmacılık (syncretism) ve sahte barışseverlikten (false irenicism) uzak durulması gerektiğinde ısrarcı olmuştur. Papa, Yıldönümü törenleri sonrasındaki mektubunda (*Novo Millenio Ineunte*) ise, Kilise için yeni bir hedef ortaya koydu ve böylece Dinlerarası Diyalog çalışmalarının sürdürülmesi konusundaki kararlılığını şu ifadeleriyle göstermiş oluyordu: “Yeni binyılda artması beklenen kültürel ve dinî çoğulculuk ortamında, bu diyalogun, barış için somut bir temel oluşturmada ve sık sık insanlık tarihini kana bulayan din savaşlarının korkunç gölgesinin ortadan kaldırılmasında özellikle önemli olacağı açıktır. Tek Tanrının ismi, artan bir biçimde barışın ismi ve barışa çağrı haline gelmelidir.” (NMI 55)

Papalık Dinlerarası Konsilince yayınlanan iki doküman, *Nostra Aetate*'nin daha derin teolojik etkilerini iyi kavrayabilme yolunda bize yardım edebilir. Bunlardan ilki olan, *Kilisenin Diğer Dinlerin Taraftarlarına Karşı Tavrı (Diyalog ve Misyon Üzerine Düşünceler)* başlıklı belge, 1984 yılında yayımlanmıştır. Dokümanın amacı, *hazır bulunma* (presence), *şahit olma* (witness), *dua usulünü öğretme* ve *dua etme*, *hayır işleri* ve *diğer sosyal faaliyetler düzenleme* ile *İsa Mesih'i ilân etme* gibi temel sorumluluklarının yanı sıra *dinlerarası diyalogun* da Kilisenin önemli misyonlarından biri olduğunu göstermektedir. *Kutsal Üçlük* diyalogun temeli olarak görülebilir. Zira Diyalog, *Baba*'dan sudur eder, ete kemiğe bürünmüş *Söz*'de ifade edilir ve *Kutsal Ruh*'un çabasıyla arz edilir. Bu doküman, aynı zamanda ihtidanın anlamı üzerinde de durur ve bunun *Kutsal Kitap*'ta Tanrı'ya yönelme anlamında kullanıldığını ve dinlerarası diyalogun gerçek amacının bu olduğunu söyler.

1991 yılında yayımlanan *Diyalog - ve Tebliğ (Dialogue and Proclamation)* başlıklı ikinci doküman, *İncilin İnsanlara Tebliğ Kongresi*'nin (*Congregation for the Evangelization of Peoples*) bir ürünüdür. Üç bölümden oluşan eserin birinci bölümünde *diyalog* üzerine düşünceler, ikincisinde *tebliğ* hakkında görüşler, son kısmında ise, ikisi arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. İlk kısımda, diyalog konusunda *Kutsal Kitap*'ta yer alan deliller üzerinde durulur. Nuh, İbrahim, Musa ve son olarak İsa Mesih'deki Yeni Ahit gibi, Tanrı ile insanoğlu arasında vuku bulan değişik antlaşmalardan söz edilir. Bu sözleşmelerde bir öncekinde yapılan antlaşmanın sonraki tarafından iptal edilmediği veya terk edilmediği, aksine

zenginleştirildiği ve mükemmel hale getirildiği üzerinde ısrar edilir. Yine burada İsa'nın öğretilerinin, Yahudi-olmayanlara karşı tavrının ve diğer insanlara yaklaşımının nasıl olduğu; O'nun misyonundan kaynaklanan ve Kilisenin misyonuyla devam eden evrenselliğin, diyalog görevine nasıl ışık tuttuğu üzerinde de durulur.

Diyalog ve Tebliğ aynı zamanda Kilise gizemi üzerinde de durur ve bunun “sır” oluşunun, yani Tanrı'nın bütün insanlar için dilediği kurtuluş için bir vasıta veya işaret olduğunun altını çizer. Kilise teolojisinin, insanlığın kurtuluşu için Kilise'nin aracılığının zorunlu olduğu şeklindeki görüşünü sürdürmesi ve Tanrı'nın dilediği kimseyi kurtarmakta özgür olduğunu kabul etmesi gerektiğini vurgular. Ayrıca tarihsel bir fenomen olarak Kilisenin, sınırlarını gözden uzak tutmamak gerektiğinin altını çizer. Dahası, belgeye göre dünyevi Kilise (pilgrim Church) mükemmel değildir, bilâkis, *ecclesia semper reformanda est*.

Görülüyor ki bu iki dokümanda, aynı diyalogtan değil, farklı diyalog türlerinden söz edilir. Bu nedenle, kesin olarak diyaloga girme biçimlerinin teolojik uzantıları üzerinde durmak büyük önem arz eder³. Üstelik, “Hayat diyalogunun teolojik anlamı nedir? Farklı dinlerin mensupları arasındaki olumlu ilişkilerin, hiçbir teolojik anlamı yok mudur? İncili tebliğ etme eylemi, aynı zamanda diğer inanç sistemleri hakkında bir hüküm verme değil midir? Diyalog veya İncili tebliğ için zorunlu eğilimler nelerdir?” gibi sorular da mutlaka sorulmalıdır.

Herkes İçin Bir Tek Dinler Teolojisi Olabilir mi?

Uluslararası Teoloji Komisyonu, *Hiristiyanlık ve Dünya Dinleri*⁴ isimli dokümanlarında, dinsel bakımdan çoğulcu bir ortamda Hiristiyanlığın kendi

³ Bkz. Michael L. Fitzgerald, “Panorama du Dialogue interreligieux et questions theologiques”, *Spiritus* 126 (1992) 93-103; “Le dialogue entre chretiens et musulmans: une reflexion theologique”, *Revue de l'Institut Catholique de Paris*, 51 (juillet-septembre 1994) 43-53.

⁴ International Theological Commission, *Christianity and the World Religions*, Vatican City, 1996.

durumunu anlamak ve değerlendirmek; hakikat ve onun evrenselliği üzerinde düşünmek; top yekun kurtuluş tarihinde her bir dinin anlamı, fonksiyonu ve özel değerini keşfetmek; ve son olarak, bizzat dinleri araştırmak ve incelemek, onlardaki Hıristiyan inancına benzerlik gösteren özel konuları tespit edebilmek için bir kriter geliştirmeye çalışır. Bu belgede şu konular ele alınır: a) Tanrı ve Dinlerin gizemi, b) İsa ve Dinlerin gizemi, c) Kilise ve Dinlerin gizemi.

Herkesin kabul edebileceği bir dinler teolojisi gerçekten ortaya konabilir mi? Evrensel bir dinler teolojisi mümkün müdür? Katolik Kilisesi dinler teolojisine son derece ihtiyatla yaklaşır. Zira “dinler teolojisi, kendi “epistemolojik statüsünü” henüz tanımlayabilmiş değildir⁵”. Dahası, belgede şöyle denir: “Eğer teoloji *fides quarens intellectum* ise, bir kimsenin “dogmatik prensibi” nasıl terk edebileceği veya kendi gerçeklik kaynaklarından vazgeçtiğinde teolojik olarak nasıl düşünebileceği belli değildir⁶”. Diğer bir ifadeyle, eğer teoloji, belirli bir inanç ışığında gerçeğin anlamlandırılması şeklinde tanımlanıyor ise, bu durumda, o inanç sisteminin dışında yaşayan insanların da kabul edebilecekleri bir dinler teolojisi ortaya koymak mümkün değildir.

Hiç birinin tam ve mükemmel olduğu söylenemese bile, Hıristiyan çevrelerde bir Hıristiyan dinsel çoğulculuk teolojisi geliştirme teşebbüsleri olmuştur. Bütün bu çabalar, Hıristiyanlık içerisindeki dinler teolojisine farklı yaklaşımlar olarak görülebilir⁷. Önerilen genel Hıristiyan yaklaşımı, bir zamanlar kilisenin tam olarak benimsediği ve her bir insanda var olan, dünyamızdaki insanî eylemin her safhasında bulunan Tanrı arzusuna açık bir teolojidir⁸.

⁵ Aynı yer, s. 4.

⁶ Aynı yer, s. 6-7.

⁷ Bkz. Jacques Dupuis, *Towards a Christian Theology of Religious Pluralism*, New York: Orbis Boks, 1997 ; Yine bkz. Notification by the Congregation for the Doktrine of the Faith, *Osservatore Romano*, 26-27 February 2001; yine bkz. Mariasusai Dhavamony, *Christian Theology of Religions*, Berne: Peter Lang AG, Euepan Academic Publisher (c.108), 1998

⁸ Bkz. “Congregation for the Doktrine of the Faith”, *Insruction to Theologians*: “ teologun

Hıristiyan din teolojisini meşrulaştırmak için işe Kutsal Kitaptan başlamak gerekir. Kutsal Metnin kendisi diğer dinler hakkında bir şey söylüyor mu⁹? Bu konuda Kutsal Kitap'taki Melcizedek, Seba Melikesi, İdris, Nuh ve Eyüp gibi pagan azizlerine yaklaşımda olduğu gibi olumlu örneklerin yanı sıra, I.Krallar 18/18-29'da hikâye edilen Peygamber İlya döneminde, Baal dini rahiplerinin top yekun katledilmesi, Yeşu 6/17-21'de bütün Eriha halkının öldürülmesi ve *Tesniye 7/1-5*'te Filistin bölgesine o dönemde hakim olan yedi devlete karşı her türlü şiddetin teşvik edilmesi misallerindeki gibi olumsuz yaklaşım tarzlarına deliller de bulmak mümkündür. Bununla birlikte diğer dinler, *Yeni Ahit* başta olmak üzere tüm Kutsal Kitap'ın ilgi konusu değildir. Mesih'in hakimiyeti genelde İsrail dünyasıyla sınırlıydı. Şunu da ilâve etmek gerekir ki Mesih, yeni bir din kurmayı düşünmedi. O, Yeni İsrail'in Peygamberi ve içerisinde Tanrının lütfunun zirveye çıktığı İncil'in taşıyıcısıydı. Onun mesajının antitezi, başka bir din değil, bilâkis Tanrı'nın imandaki hediyesini kabul etmeyi red idi. (Markos 6/1-5)

Buna rağmen, Kutsal Kitap'ın top yekun mesajına dayanarak diğer dinlere karşı doğru yaklaşımın genel hatlarını çizmek mümkündür. Burada dünyaya ve tarihe bakışta iki yoldan söz edilebilir: *ara verme (discontinuity)* ve *süreklilik (continuity)*. Bunlardan ilki, *zuhur eden* dünyanın, eski karanlık

---

rolü, ilhama dayalı kutsal yazılarda ter alan ve Kilise geleneği ile bize kadar ulaşan Tanrı kelamını daha iyi anlamayı sağlayacak bir yolu izlemektir. Böyle bir sorumluluk, kendini iman hazinesinin korumasına adanmış papalık kurumuyla işbirliği halinde daha iyi yerine getirilebilir (s.6)...Teologun bir başka görevi de içinde yaşadığı kültürde var olan ve imanın gizemlerini daha iyi kavranılmasına yardımcı olacak kültür unsurlarını ortaya çıkarmaktır. Bu, içerisinde riskleri de barındıran zor bir görevdir, ancak yapılması gereklidir ve insanlar bu konuda teşvik edilmelidir (s.10); P.H. Kolvenbach, "Our Theological Task", *Vidyajyoti* 60 (1996) s. 8: Yazar burada, Hıristiyan teologları kutsal kitap, mevcut dökümanlar ve toplumların tecrübelerinde yaşamaya devam eden inanın canlı tanıkları aracılığıyla onun sırlarını kavramaya ve çağımızın meydan okumalarına karşı imanun yararlı rolünü ortaya çıkarmaya çağırıyor.

⁹ Bu konudaki diğer çalışmalar için bkz. S. Wesley Ariarajah, *Bible and People of Other Faiths*, World Council of Churches, Geneva, 1985; *Did I Betray the Gospel, The Letters of Paul and the Place of Women*, WCC, Geneva: Risk Book Series. 1996; bkz. Rui de Menezes, "The Bible in Relation to other Religions" *Bible Bhasyam*, XV/4 (Dec. 1989), s. 222-53; P. Beauchamp, *Le peuple juif et les nations a partir de l'Ancien Testament*, *Bulletin. Consilium pro Dialogo inter Religiones*, 76 (1991) s. 43-60; L. Legrand, "Jesus et l'Eglise Primitive, Un Eclairage Biblique", *Spiritus*, 138 (Feb. 1995), s. 64-77

ve günahkâr olanın aksine, tamamen yeni oluşuna vurgu yapar. İkincisi ise, Tanrı'nın planına göre gelişen tek bir kurtuluş tarihinin homojenliğinin altını çizer.

İlk Kilise Babaları Mesih'ten, Tanrı'nın kendi Kelâmı vasıtasıyla dünyadaki aktif varlığı bağlamında söz ettiler. Onların ilgisi, diğer dinlerle diyalog değil, tutarlı bir Hıristiyan teolojisi oluşturmaktı. Onlar, “*belli bir karmaşa ve çeşitlilik arzetsen bile, Mesih'in, Kutsal Kitap'ın ve Kilise'nin eşsizliği ve yeganeliği prensibine göre akıl yürütmüşlerdir. Temel düşünce, Mesih'te arz edilenin, bütün gerçekliğin kendisinde aranacağı ve bulunacağı Logos olduğu idi*¹⁰”.

Bununla birlikte, dinî çoğulculuk konusunun günümüzde Kutsal Kitap dönemi ve ilk Kilise Babaları devrinden farklı olduğunu belirtmemiz gerekir. Hıristiyan geleneği her dönemde çoğulcu bir çevrede yaşamış olmasına rağmen, bu gün çoğulculuk konusunda yeni algılayışlar ortaya çıkmıştır¹¹. Farklı kurumlar, üniversiteler ve dinler tarafından yapılan sistematik çalışmalar sayesinde bu gün diğer dinî geleneklerin olumlu olarak değerlendirilmesi konusunda daha fazla bir duyarlılık söz konusudur. Bu noktada bir çok soru ortaya atılmıştır. Örneğin, dinî çoğulculuk konusundaki duyarlılık, konuların yeniden formüle edilmesi ve teolojik yöntemin gözden geçirilmesi hususlarında nasıl bir değişiklik ortaya çıkarmıştır? Diğer bir ifadeyle, biz dinî çoğulculuğun meydan okuyuşuyla karşılaştığımızda, teoloji ve misyonerlik çalışmalarında hangi sorunlar ortaya çıkmıştır? Aslında bu bağlamda Hıristiyan teolojisinde tartışılan en temel soru şudur: Dinî çoğulculuk, Tanrı'nın amacına uygun mudur¹²?

---

¹⁰ Bkz. B. Forte, “Jesus Christ, Lord and Saviour, and the Encounter of Religions: The Paradox of Christianity and the Way of Dialogue”, *Pro Dialogo*, 85-86 (1994/1), s. 59-60.

¹¹ Bkz. Michel Fedou, *Les Religions selon la Foi Chretienne*, Paris, Len Editions du Cerf, 1996.

¹² Son zamanlarda yayımlanan bir doküman olan *Dominus Jesus*, teolojik araştırmalarda yer alacak konulara işaret eder. Bu doküman açıkça dinlerin bağımsız kurtuluş yolları olarak görülmemesi gerektiğini ifade etmesine rağmen bu dinlerin içerdikleri kurtarıcı değerlerin ayrılması gerektiğini teşvik etmiştir.

Hıristiyan dinler teolojisi için çözülmesi gereken sorun, *diğer dinlerin kurtuluşun paralel yolları olup olmadığı değil, bilâkis onların "Yol"a, yani herkesin Kurtarıcısı Mesih'e katılımlarının nasıl olduğudur.* Bu konudaki çağdaş Hıristiyan yaklaşımı, 1900-1950 yılları arası ve 1950'den günümüze olmak üzere iki döneme ayrılabilir:¹³.

Misyon çalışmaları bağlamında, Protestan düşünürler arasında "Hıristiyan-olmayanların" kurtuluşu ile ilgili tartışma, XX. asrın ilk yarısında ortaya çıktı. Bu konuda üç ayrı yaklaşımdan söz edilebilir:

- 1- *Kapsayıcı yaklaşım:* Bu tutuma göre Mesih (Hıristiyanlık değil), bütün Yahudi şeriât ve kehânetlerinin gerçekleşmesidir¹⁴.
- 2- *Çoğulcu yaklaşım:* Bu yaklaşımda tarihsel ve kültürel göreceliğe vurgu yapılır. Ayrıca Hıristiyanlığın özel bir statüsünün olmadığı ve onun, ilâhî gerçekliğe giden eşit derecedeki kurtarıcı pek çok yoldan biri olduğu iddia edilir.
- 3- Üçüncüsü, yukarıdaki her iki tutumu da eleştiren *dışlayıcı tutumdur.* Bu tutum, Mesih'i, ilk yaklaşımdaki gibi önceki bir kehânetin gerçekleşmesi veya ikinci tutumda benimsenen şekilde onu, benzer yollardan birinin kurucusu olarak değil, bilâkis süreklilik arzetmeyen, nev'i şahsına münhasır ve eşsiz biri olarak görür ve onun başka dinlerle ilişkisini bu anlayış üzerine kurar.

Üçüncü yaklaşım, 1910 yılındaki Misyonerlik Kongresine ve 1966'ya kadar W. Visser't Hooft yönetimindeki Dünya Kiliseler Birliği'ne (WCC) hâkim olan görüştür. Zira Bay Hooft, bir konuşmasında şöyle diyordu: "*Hıristiyan Kilisesinin başka bir dine karşı tavrı, yalnızca birine Rab İsa Mesih'in bütün insanların Rabbi olduğunu öneren şahidin tutumu olabilir*¹⁵".

Avrupalı bir çok Katolik teolog, "Hıristiyan-olmayanların" kurtuluşu sorununu Aziz Thomas çizgisinde ele almıştır. Ama onlar, kökü Aziz Cyprian'a kadar giden, fakat 1438-1445 yıllarındaki Floransa Konsülünde ele alınan ve çok katı biçimde yorumlanan Katolik "Kilise dışında kurtuluş

¹³ Bkz. Gavin D'Costa, *Theology and Religious Pluralism*, Oxford, Basil Blackwell, 1986.

¹⁴ Bkz. J.N. Farquar, *The Crown of Hinduism*, Oxford University Pres, 1913.

¹⁵ Bkz. W. Visser 't Hooft, *No Other Name: The Choice Between Syncretism and Universalism*, 1963, s. 116.

yoktur” (*extra ecclesiam nulla salus*) öğretisi etkisinde çalışmıştır¹⁶. Genelde Katolik düşünürler arasında geçerli olan “dışlayıcı yaklaşım”dır. Çok basit tarzdaki “kapsayıcı yaklaşım” örnekleri, Hindistan’daki Fransız ve Belçikalı bazı yazarların eserlerinde görülebilir. Ancak İkinci Vatikan Konsülünün Hıristiyan-Olmayan Dinler Deklarasyonunun (*Nostra Aetate*) yayımlamasından sonradır ki Katoliklerin diğer dinlere ilgisi artmıştır.

1950’den sonraki ikinci devrede ise, Katolik ve Protestanlar diğer dinlere karşı saygılı, ancak inançlar konusunda hiçbir tartışmaya yanaşmaz bir tutum sergilemiştir. Bunun yanı sıra, “kapsayıcı tutumun” da Protestan çevrelerde oldukça popüler hale geldiği gözlenir¹⁷. Nitekim J.A.T. Robinson gibi bazı Protestan teologları, diğer dinlerin diyaloga önem vermelerinden ötürü, gerçek diyalogun Mesih’te gerçekleştiğini söylemekle kalmamış, aynı zamanda Hıristiyanlığın bile ancak başka dinlerle karşılaştığında kendini gerçekleştirebileceğini düşünmüştür. Bu teologlar arasında Kiliseyi ve Hıristiyanlığı göreceli hale getirme eğilimi de dikkati çekmektedir.

“Çoğulcu yaklaşım”ise, John Hick ve W.C. Smith gibi diğer bazı Protestan teologlar tarafından benimsenmiştir. Ancak onlar, bulanık ve anlaşılmaz Tanrı anlayışları ve dinî hakikati göreceli hale getirdikleri için eleştirilmiştir. Öte yandan diğer bir kısım Protestan çevrelerde hâkim olan “dışlayıcı yaklaşım” ise, aynı şekilde Kutsal Kitap’ın otoritesi konusundaki yorumu, Hıristiyanlık dışındaki vahiyleri küçümsemesi ile bazı durumlarda eşsizlik iddiası ve ırkçılığı nedeniyle tenkit edilmiştir.

II. Vatikan Konsülünün *Hıristiyan-Olmayan Dinlerle Kilisesinin İlişkisi Deklarasyonu*’nu izleyen pek çok Katolik teologu da konuyla ilgili tartışmalara katılmış ve “dışlayıcılıktan” “kapsayıcılığa” kadar değişen farklı yaklaşımlar benimsemiştir.

Yukarıda da zikredildiği gibi, dinler teolojisi konusu, J. Daniélou, H. De Lubac, Karl Rahner, H.U. von Balthasar, Y.M. Congar ve E. Schillebeeckx

¹⁶ Bkz. Francis Sullivan, *Salvation Outside the Church? Tracing the History of the Catholic Response*, New York/Matwah: Paulist Press, 1992.

¹⁷ Bkz. M. Thomas Thangaraj, *Relating to People of Other Religions, What Every Christian Needs to Know*, Nashville: Abingdon Press, 1997.

gibi teologların katkılarıyla zenginleşmiştir. Bu teologlar, diğer dinî geleneklerin, Tanrının bütün insanlığı kurtarma planındaki yerini anlama konusunda farklı biçimlerde de olsa “kapsayıcı yaklaşımı” benimsemişlerdir¹⁸.

Oldukça etkili birkaç Amerikan Katolik teologu ise, Hick’in çoğulculuk anlayışını kabul etmiştir¹⁹. Paul Knitter, Rosemary Reuther, George Baum ve Leonard Swidler ise, dinler arası diyalogtan kaynaklanan kelâmî sorunların çözümünü konusunda tek bir tutum değil, problemlere göre farklı çözümler önermişlerdir²⁰. Bunların dışında Hindistan, İngiltere, Fransa ve Almanya’daki bazı teologlar ise, kendi ülkelerindeki diğer dinî geleneklere ve mensuplarına karşı olumlu yaklaşım için sağlam temel oluşturma konusunda Kiliseye yardımcı olmak adına dinler teolojisi geliştirmeye çaba göstermiştir.

İsa Mesih: İnsan ile Tanrı Arasındaki Tek Aracı

¹⁸ Katolik kilisesinin resmi tavrı, Papa II. Jean Paul’un *Tertio Millennio Adveniente* başlıklı mektubunda şu şekilde ifade edilmiştir: “Mesih’te din, artık Tanrıyı el yordamı ile arama değil, bilâkis kendini ifşa eden Yüce Varlık’a iman ile karşılık vermektir. Bu, insanın Tanrı ile Yaratıcı ve Baba olarak konuştuğu; aynı zamanda Logos olan Biri tarafından mümkün kılınan ve herkesin kendi sayesinde Tanrı ile irtibat kurabildiği bir karşılıktır. Dahası, bu İnsanoğlu’nda bütün varlıklar, Tanrı’ya karşılık verir. İsa Mesih, her şeyin yeni başlangıcıdır. O’nda bütün varlıklar kendini bulur, Zaten onlar, ilk geldikleri Yaratıcıdan alınır ve tekrar Ona döndürülür. *Bundan dolayı İsa Mesih, bütün dünya dinlerinin arzuladıkları şeyin gerçekleşmesidir. O, onların kesin ve yegane tamamlayıcısıdır.*”(n.6)

¹⁹ Gavin D’Costa, son kitabı *The Meeting of Religions and Trinity* (New York: Orbis Book, 2000)’de çoğulculuğu savunan bazı Hıristiyan, Yahudi, Hindu ve Budist teologları ciddi biçimde eleştirir. O, dinî çoğulculukla ilgili tartışmaların dayandığı ve sürdürüldüğü belli bir tipolojinin olup olmadığını sorar, ve pluralizmin bütün formlarının, kaçınılmaz olarak dışlayıcılığın farklı gelenek-özel formlar içerisinde yok olmaz mı der. D’Costa Katolik teslis öğretisinin, çoğulcuların arzularının gerçekleşmesine daha uygun olduğunu ileri sürer.

²⁰ Katolik kilisesi teologları kendi kapasiteleri ölçüsünde dinlerarası diyalogun ortaya çıkardığı yeni durumlar üzerinde çalışmalarını teşvik eder. Papa VI. Paul’un *Evangelii Nuntiandi* fermanının 53 nolu sözleri bunu açıkça gösterir: “Teologlar bu önemli ve zor problemleri Hıristiyan geleneği ve Kilise otoritesi ışığında araştırmalıdır. Böylece hem günümüzde hem de gelecekte misyonerler için Hıristiyan olmayan dinlere yaklaşımlarında izleyebilecekleri yeni yollar açılacaktır.”

Herkesi kurtarmayı dileyen Tanrı, Rabbimiz İsa Mesih'in Babasıdır. Tanrının insanlığı kurtarma planı dünyanın yaratılışıyla başlar ve İsa Mesih'in buraya gönderilişiyle kemâle ulaşır. Tanrının kurtarma isteğinin hiçbir sınırlaması yoktur, ancak o, her zaman insanoğlunun gerçeği tanınması, yani imana sahip olması arzusuyla beraberdir.

Bundan dolayı bütün insanların kurtuluş ihtimalinden hiçbir zaman şüphe edilemez. Ancak diğer dinî gelenekler "kurtuluş yolları" olarak nitelenebilir mi? Bu dinler, mensuplarının kurtuluş vasıtası olabilirler mi? Bu sorular Hıristiyanlar tarafından tartışılmıştır. Fakat onların ele alınmasından amaç, diğer din mensupları hakkında karar vermek değil, bilâkis "kurtuluş gizemi" hakkında daha uyumlu ve daha net bir görüş arayışıdır²¹.

Hıristiyanlar açısından *aracılık sorunu* temel meseledir. Çünkü İsa Mesih, "insan ile Tanrı arasındaki yegane aracı" kabul edilir. Bu nedenle yukarıdaki soruya verilecek cevabın açık ve net olması gerekir. O, basit ve delilden yoksun sıradan bir cevap olmamalıdır. Yakın zamanlardaki teolojik tartışmalar ışığında, bu soruya Hıristiyanların verdiği karşılık, öncekilerden önemli ölçüde farklılaşmıştır. İlk olarak, hiç kimse dünyadaki bütün dinlerin kurtuluş vasıtaları olduğunu söyleyemez. Zira bu, epistemolojik ve metodolojik açıdan yanlıştır. Hiç kimse her bir dinî geleneğin karmaşıklığını görmezlikten gelemez. Şu da bir gerçektir ki, dinlerin basitçe kötücül ve karmaşık fikirler içeren realiteler olarak görülmesi doğru değildir. Zira onlar, bünyelerinde Mesih sırrı ile ilişkilendirilebilecek değerler içerir ve böylece Kilise gizeminin zengin mirasına katkıda bulunabilir. Son olarak, yine unutulmamalıdır ki, Hıristiyanlığa göre kurtuluş, sadece dinî değeri haiz iyi amellerle elde edilmez; nihai noktada necât, Tanrı'nın inanmışa bir ihsanıdır.

Kurtarıcı aracılığın diğer ihtimalleri, Tanrı ve İsa'dan ayrılmakta görülemez. Mesih'in bu eşsiz aracılığı, Tanrı'nın evrensel kurtarıcı iradesiyle irtibatlıdır. Bu nedenle "aracı" terimi, Hıristiyanlıktaki manasında anlaşılmalıdır. Zira *aracı* hiçbir zaman, yeryüzü ile gökyüzü arasında

---

²¹ Bkz. A.D. Balchand, "The Salvific Value of Non-Christian Religions according to Asian Christian Theologians Writing in Asian-Published Theological Journal 1965-1970" *Teaching All Nations*, Manila, 10 (1973) 10-37, 115-52.

aracılık yapabilecek nitelikte olduğu kabul edilen bir “aziz”, bir “kahraman” veya “hakîm bir zâta” delâlet etmez. O, zâtında/kendisinde hem “gerçek Tanrı” hem de “gerçek insan”ın var olduğu bir kimsedir. Bu unvan, sadece İsa Mesih’e aittir. Çünkü o, bir taraftan *Tanrı'nın Oğlu* olarak, tam anlamıyla ilâhi eşsizliğe katılırken, diğer taraftan da *emsalsiz bir insan* niteliğiyle tarihin belli bir döneminde ve belli bir yerde beşerî durumlara karışır. Mesih, Tanrının kurtarma planını gerçekleştiren *evrensel bir aracı* olduğu için kurtuluşun bütün insanlar için tek ve aynı olduğu söylenmelidir. *Yuhanna 14/6*'da ifade edildiği gibi Tanrıya götüren yegane yol Mesih'tir; **Onun dışında Tanrıya götüren başka hiçbir yol olmayacaktır. Bu nedenle, diğer dinî gelenekler kurtuluşun paralel yolları olamaz.** Başka bir deyişle, Mesih'ten bağımsız kurtuluş olamaz, herhangi bir yer veya zamanda her kim ki kurtuluşa ulaşmıştır, o, İsa Mesih'in Paskalya gizemi sayesinde gerçekleşmiştir²².

Böylece Kilise, Tanrı'nın kendini bir çok yolla sadece bireylere değil; bunun ötesinde, içerisinde eksiklikler, yetersizlikler ve hatalar bulunsa bile, ilâhî zenginliklerin temel ve birincil tezahürü olan dinler sayesinde bütün milletlere de göstermede âciz olmadığını öğretir.

Yine Kilise, muhtelif sıkıntılara katlanarak veya bazen Mesih gibi canını hiçe sayarak, ölümüne kötülükle mücadele eden herkesin Kutsal Ruh tarafından yönlendirildiğine inanır. Dahası, böyle kimselerin, ümitten gelen güçle yeniden dirilişi hızlandıracakları kabul edilir. İşte bu, Kutsal Ruh'un işlerinin nasıl İsa Mesih'le ilişkili olduğunun göstergesidir. Bundan dolayı **dinlerin kurtarıcı değeri sorunu, Mesih'in Ruhunun evrensel aktif varlığı bağlamında ele alınmalıdır**²³.

İsa Mesih gizemi, insanoğlunun Tanrıyla ilgili araştırmalarına ne yabancıdır ne de karşıdır. Anlaşılmaz ve gizli olmasına rağmen o, kendilerinde asil, güzel ve gerçek şeyler olduğu sürece insanların diğer dinî geleneklerinde de ezelden ebede her zaman vardır. Hıristiyan Din Teolojisinin görevi, Kutsal

²² Vatikan II, *Gaudium et Spes* 22. maddede şöyle der: “Mesih bütün insanlar için öldüğü ve insanlığa nihai çağrı gerçekte tek ve ilahi olduğu için biz, Kutsal Ruh'un her varlığına Mesih'in kurtarıcı gizemiyle ilişki kurabilme imkanı sunduğuna inanmalıyız”.

²³ Bkz. John Paul II, *Redemptoris Missio*, s. 29.

Ruhun rehberliğinde diğer dinî geleneklerde gizli olan “Sözün izlerini” açığa çıkartmak sûretiyle İsa Mesih sırrının daha geniş bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktır. Bu da Kilisece öğretilen dinlerarası diyaloga ciddi bir bağlılıkla yapılmalıdır.

Sonuç

Hıristiyan dinler teolojisinin karşılaştığı temel problemlerden biri, her bir dinin değerinin bizzat araştırılması ve ortaya çıkarılması gerektiğini kabul etmektir. Böyle bir çalışmanın sonuçlarını, bir zenginlik kaynağı olarak diğer disiplinlerle birlikte ele almak gerekir. Bu çalışma, felsefe, hukuk ve sosyal bilimler alanında yapılabilir; fakat diğer dinleri araştırmanın teolojik düşünce üzerindeki etkilerine özel önem vermek gerekir. Teoloji geliştirmekte olan bir bilim olduğu için, öğretilerin yeni bir sentez içerisinde ele alınması, sunulması, tartışılması ve yeniden formüle edilmesi normaldir.

Din bilimleri ile Hıristiyan teolojisi arasındaki karşılıklı ilişkinin, fundamental bir teoloji ile sona ermesi gerekmez. Muhtelif risâlelerin, diğer dinî sistemlerle çatışma dolayısıyla zenginleşmemesi için bir neden yoktur. Verilecek bir iki örnek bu durumu somutlaştıracaktır: Örneğin, Teslis sırrından söz ettiğimizde, bir tek Mutlak Varlık'ın pek çok tezahürleri bulunduğunu kabul eden Hint geleneğinin ortaya koyduğu meydan okumanın göz önüne alınma imkanı yok mudur? Aynı şekilde, yaratmayı ele aldığımızda, Budist nedensellik öğretilerinden kaynaklanan meydan okumaları dikkate almak gerekmez mi? Yine Hıristiyan vahiy ve ilham kavramları açıklanırken, bununla İslamî Tanrı-âlem ilişkisi arasındaki farklılıkları ortaya koymak yararlı değil midir? Ancak bunları yaparken, eleştiri bombardımanına tutmak için “rakiplerin” karikatürize edilmemesine dikkat edilmeli, onlar, Hıristiyan gizemlerinin orijinalliği konusunda daha derin bir anlayışa ulaşmak için dürüst bir şekilde incelenmelidir.